

Лариса ТОПЧИЙ,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
(Ізмаїл, Україна) olesya.topchiy18@gmail.com

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ОБШИР ТЕРМІНА «КОМУНІКАТИВНА ІНТЕНЦІЯ»

У статті робиться спроба узагальнити лінгвістичний обшир терміна «інтенція» у комунікативно зорієнтованому мовознавстві, здійснюється аналіз наукових досліджень, присвячених розгляду цього поняття як способу вираження певного комунікативного завдання вербальними і невербальними засобами, розглядається тлумачення категорійного статусу названого феномену в сучасному мовознавстві, подаються різноаспектні класифікаційні моделі інтенціональних станів свідомості мовця, які представлені у практиці лінгвістичних студій.

Ключові слова: інтенція, намір, комунікативний процес, висловлення.

Larisa TOPCHII,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian Language and Literature
of Izmil State University of Humanities
(Izmail, Ukraine) olesya.topchiy18@gmail.com

LINGUISTIC EXTENSION OF THE TERM “COMMUNICATIVE INTENSION”

The article deals with the analysis of the researches which devoted to the consideration of the term “intention”, discusses the interpretation of the categorical status of this concept in modern linguistics, describes the classification of various intentional states represented by linguistic studios.

Therefore, the purpose of this article is an attempt to define a system of linguistic means that embody intentional intentions through text communication. Achievement of the goal requires solving the following tasks: to carry out the analysis of studies devoted to consideration of the intention as an ambiguous linguistic category, to consider heterogeneous classification models of communicative intentions.

With the development of the theory of speech acts, a model of communication was created, among the components of which were the motivation, purpose and purpose of communication. Intention (intention) of the speech behavior of the speaker was considered as an integral part of the process of influencing the addressee grammatically, logically and semantically structured expression.

In the practice of linguistic studios, the intention is considered intention or desire. In cognitive science and philosophy, intention is understood as a subjective focus on a particular subject, the activity of the subject's consciousness. It is interpreted as the foundation of the typology of speech genres as a source of communicative needs of the speaker, as a communicative guideline and purpose of expression, as the embodiment of intention in the language form, as an ambivalent language category, which is the unity of the linguistic meaning and linguistic means of realization; as a mental apparatus for a system of means and rules for their actualization in structures, as a mental state and a cognitive construct, as a guiding force in the field of consciousness and thinking of man, and others like that.

Due to the diversity of approaches and the multifaceted nature of this phenomenon in the practice of linguistic studios, there is also no single typology of intentions. There are: informative, stimulating, emotional evaluative and contact intentions; initial and final intentions; substantive and communicative; representational and communicative, author's intentions and intentions of the characters, intentional practical and mental, favorable and unfavorable, replicative and textual, intentions with greater and less intense intentions, open and hidden intentions, intentional questioning, inductive, optative, emotional, evaluation, interactive, etc.

Consequently, since this question remains a controversial problem of modern communicative-oriented linguistics, it is promising to find out the role and principles of the functioning of communicative intention in different types of speech act, as well as inventory of language means contributing to the achievement of communicative goals, represent the peculiarities of the embodiment of the speaker's intent into discourse.

Key words: intention, intention, communicative process, statement.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що процес організації мовленнєвої діяльності наскрізь детермінований осмисленим наміром адресанта повідомити щось, передати у вислов-

ленні певну інтенцію (настанову) на зміст майбутнього висловлення. Категорія комунікативної інтенції, яка здавна привертала увагу мовознавців, репрезентує мету спілкування, авторський задум,

має суб'єктивну природу і, безперечно, глибоке антропоцентричне підґрунтя.

Аналіз досліджень. Комунікативна інтенція була предметом вивчення багатьох лінгвістичних студій. Класифікацію і засоби мовного втілення різноманітних інтенційних станів, роль інтенції у процесі породження мовлення, її місце в мовленнєвому акті, опис мовленнєвої діяльності з конкретним інтенційним навантаженням досліджували вітчизняні та зарубіжні мовознавці (О. Т. Почепцов, Ф. С. Бацевич, А. Д. Олійник, Н. А. Кобрин, А. В. Бондарко, М. М. Бахтін, П. Стросон, Дж. Остін, Дж. Серль, Х. Грайс та ін.). Проблеми теорії мовленнєвих актів стали об'єктом наукових розвідок І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, В. І. Кононенка, А. П. Загнітка, Н. В. Гуїванюк, М. І. Голянчик та ін.; статус комунікативної інтенції, її типології, мовні засоби актуалізації та експлікації, місце цього поняття у комплексних мовленнєвих актах неодноразово слугували об'єктом вивчення в україністиці (С. Т. Шабат-Савка, О. Заболотська, М. В. Стасів, О. Криницька та ін.). Водночас у наукових студіях поняття «інтенція» ще й досі не знайшло однозначного висвітлення як в аспекті визначення сутності та природи цього феномену, так і в аспекті єдиної типології інтенційних станів, системи мовних засобів, які сприяють досягненню комунікативних цілей.

Тому **метою цієї статті** є спроба узагальнити лінгвістичний обшир терміна «комунікативна інтенція» у мовознавчому дискурсі, представити різноаспектну типологію інтенціональних задумів. Досягнення мети вимагає розв'язання таких завдань: здійснення аналізу досліджень, присвячених аналізу інтенції як неоднозначної лінгвістичної категорії, розгляду неоднорідних класифікаційних моделей комунікативних інтенцій.

Виклад основного матеріалу. Встановлено, що кожна мовленнєва дія має власну мету, що зміст будь-якого висловлення містить, крім пропозицій, інтенційний компонент, який експліцитно чи імпліцитно презентує мовленнєвий задум або мовленнєву волю мовця, яка «визначає ціле висловлювання, його обсяг і його межі» (Бахтін, 2001: 407).

Із розвитком теорії мовленнєвих актів, характеристикою якої є бачення мовцем акту мовлення як способу вираження певного комунікативного завдання вербальними і невербальними засобами, була створена модель комунікації, серед складових частин якої виділялися мотивація, намір і мета комунікації. Інтенція (намір) мовленнєвої поведінки мовця розглядалася як невід'ємна

ланка процесу здійснення впливу на адресата граматично, логічно й семантично структурованим висловленням.

Ще у Середньовіччя значення «*intentio*» тлумачилося як «спрямованість душі до мети» (Блаженний Августин). Термін, транспонований із пізньої схоластики та феноменологічної філософії Ф. Брентано, Е. Гуссерля, у концепції Дж. Остіна, фундатора теорії мовних актів, позначався терміном «ілокуція».

У багатьох мовознавчих дослідженнях комунікативну інтенцію, яка має зв'язок із вираженням різноманітних інтенціональних станів свідомості, здебільшого розглядають як намір. Ще П. Стросон, англійський логік, виокремлював намір, спрямований на «упізнання» реципієнтом інформації, що передається, і намір мовця викликати в адресата певну реакцію (Селіванова, 2006: 184). У такому плані визначає інтенцію Ф. С. Бацевич, а саме: «осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення» (Бацевич, 2004: 116). Цілком слушною видається думка Н. І. Формановської про те, що мовленнєва інтенція – «намір виконати дію за допомогою такого інструменту, як мова – мовлення, тобто здійснити мовленнєву дію в комунікативній діяльності, взаємодії з партнером» (Формановская, 2002: 109).

Також у мовознавчих студіях інтенцію тлумачать як «різновид бажання». У когнітивній науці та філософії ця категорія, як одне з основних понять сучасної аналітичної філософії свідомості, розуміється як суб'єктивна спрямованість на певний предмет, активність свідомості суб'єкта (Ляпшова, 2004: 242), як фундамент типології мовленнєвих жанрів (Бацевич, 2005: 54), як джерело комунікативних потреб мовця (Бацевич, 2004: 116), як комунікативна настанова та мета висловлення (Бондарко, 1994: 29).

Увагу привертає погляд С. Т. Шабат-Савки на лінгвістичний обшир терміна «комунікативна інтенція», яка розглядає комунікативну інтенцію як втілення інтенції (наміру, волі, бажання, емоції) у мовну форму, як амбівалентну мовленнєву категорію, що становить єдність мовленнєвого смислу (психоментальний простір мовної особистості, інтенційні потреби мовця) та мовних засобів реалізації. Це поняття, доводить авторка, має когнітивне підґрунтя, передає цільові настанови спілкувальників і в адресантно-адресатному континуумі співвідноситься з ілокуцією, суб'єктивно-модальним значенням, мотиваційною сферою мовної особистості та зі стратегіями і тактиками мовлення (Шабат-Савка, 2013: 106–111). Інтенція,

як зауважує Н. А. Кобріна, формує «мисленнєвий апарат, важливий для системи засобів і правил їх актуалізації в структурах, слугує механізмом, необхідним для породження конкретного висловлення» (Кобріна, 1989: 45).

Це явище, на переконання А. Д. Олійник, є важливим компонентом у схемі «адресант – інтенція – текст – адресат – декодування – вплив» і належить до прагматичного рівня поряд із цілями, мотивами, інтересами й настановами, це намір мовця повідомити певну інформацію реципієнтові та спонукати його виконати певну дію – найчастіше в інтересах самого відправника, рідше – в інтересах одержувача (Олійник, 2010: 32, 39).

Сучасне розуміння інтенції, як зауважує О. Заболотська, передбачає акцентування її когнітивної природи: вона розглядається як психічний стан і когнітивний конструкт, що визначається мотивом і метою, як задум мовця на ґрунті вольової установки, який знаходить відображення у висловленнях, як різновид ментальної репрезентації комуніканта, яка полягає в його намірі донести до адресата за допомогою природної мови певну спрямованість своєї свідомості на стан речей зовнішнього світу і завдяки цьому вплинути на нього (Заболотська, 2015: 175–177).

У психолінгвістиці це явище кваліфікується як «керівна сила у сфері свідомості й мислення людини, що впливає на пропозиційний компонент внутрішньої програми мовлення, вибір стилю, способу здійснення програми шляхом переведення її у вербальну форму» (Селіванова, 2006: 184). Отже, інтенція – це «превербальний, осмислений намір (мета) мовця, що зумовлює комунікативні стратегії, внутрішню програму мовлення та способи її здійснення» (Селіванова, 2006: 184).

Через різноаспектність підходів у практиці мовознавчих студій типології інтенцій неоднакові. Перші класифікації запропоновані у концепціях англійського логіка і філософа Дж. Остіна та Дж. Сьорля, американського логіка та лінгвіста. Відповідно до комунікативних потреб (інтенцій) мовця – поінформувати, спонукати співрозмовника до дії, висловити обіцянку, задекларувати щось чи висловити своє ставлення до ситуації мовлення – Дж. Сьорль, учень Дж. Остіна, створив таку класифікаційну модель мовленнєвих актів, як: репрезентативи (асертиви), директиви, комісиви, експресиви та декларативи (Сьорль, 1986: 170), український лінгвіст А. П. Загнітко виокремив 6 класів: констативи, промісиви, менасиви, перформативи, директиви, квеситиви (Загнітко, 2001).

Оскільки мова – знаряддя досягнення комунікативної мети, а мовлення – інструмент реалізації

інтенції мовця, Л. Я. Кисельова у цьому контексті виокремлює інформативну, спонукальну, емоційно-оцінну та контактну інтенції (Кисельова, 1980: 149). На основі мовленнєвої дії та мети, що нею реалізується, О. Г. Почепцов виділяє вихідну та кінцеву інтенції, а за часом реалізації мовленнєвого акту дослідник виокремлює актомовленнєві та постакомовленнєві інтенції (Почепцов, 1986: 75). Й. А. Стернін, дослідник теорії мовленнєвої взаємодії, виділяє інтенції інформативну, предметну та комунікативну (Стернін, 2003: 22). Зазначимо, що інтенція визначається не тільки і не стільки наявністю спеціальних слів, скільки відбором характеристик і самих об'єктів розповіді, які репрезентують навколишній світ автора. Відповідно, Л. Р. Безугла розмежує інтенцію репрезентаційну, співвідносну з когнітивною функцією мови, та комунікативну, що відповідає комунікативній функції (Безугла, 2007: 168–169).

О. І. Москальська виокремлює інтенцію інформування та інтенцію активізування, реалізація яких може відбуватися за допомогою певних комунікативних способів (Москальська, 2014: 55–59). Виділяючи в художньому тексті два види комунікації – вертикальну і горизонтальну, – О. Заболотська розмежує і два види інтенції: авторську інтенцію та інтенцію персонажів, які моделюються автором (Заболотська, 2015: 175–177). Зовсім за іншими принципами побудована класифікація інтенцій у Н. І. Формановської, яка поділяє їх на практичні та ментальні, сприятливі та несприятливі, реплікотвірні та текстотвірні, інтенції з більшим і з меншим ступенем інтенсивності, інтенції відкриті та приховані (Формановская, 2002: 30).

У світлі теорії актуального членування речення С. Т. Шабат-Савка розмежує такі інтенції: інформативну, питальну, спонукальну, оптативну, емоційно-оцінну й інтерактивну (Шабат-Савка, 2011: 453–456). З огляду на комунікативну ситуацію, умови перебігу інтеракції, синтаксичні засоби реалізації дослідниця виділяє інтенції комунікативно-модального, суб'єктивно-авторського, емотивно-аксіологічного та метакомунікативного вияву. Так, інтенції комунікативно-модального вияву, які репрезентують інтенційні потреби мовця і зосереджені на вираженні основних комунікативних потреб, представлені таким переліком: інтенції інформування, запиту, спонукання й інтенція бажальності (Шабат-Савка, 2013: 109). Інтенції суб'єктивно-авторського вияву реалізуються в особливому розподілі предикативних і релятивних відрізків висловлення, сентенціях і в авторському оцінюванні повідомлюваного.

Щодо інтенцій емотивно-аксіологічного вияву, то вони становлять окрему парадигму протиставлених мовленнєвих потреб: це емоційні інтенції позитивного та негативного характеру (Шабат-Савка, 2013: 111). Інтенції ж метакомунікативного вияву, спрямовані на встановлення, активізацію, підготовку й ініціювання контакту між учасниками комунікативного акту, представлені двома типами: інтенцією соціально-регулятивного характеру і контактано-інтерактивною інтенцією, що активізує увагу співрозмовника (Шабат-Савка, 2013: 114).

Висновки. Отже, незважаючи на велике зацікавлення згаданою проблемою, у лінгвістиці наявний різнобій у класифікаціях і статусі кому-

нікативної інтенції. У контексті такого розмаїття думок більш переконливою вважаємо концепцію С. Т. Шабат-Савки, згідно з якою комунікативна інтенція – це мовленнєвий намір, особливий лінгвістичний феномен, у якому експлікований план змісту і план мовної репрезентації. Оскільки це питання залишається суперечливою проблемою сучасного комунікативно зорієнтованого мовознавства, перспективною видається можливість з'ясувати роль і принципи функціонування комунікативної інтенції в різних типах мовленнєвого акту, а також інвентаризувати мовні засоби, що сприяють досягненню комунікативних цілей, репрезентують особливості втілення інтенції мовця у дискурс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтін М. М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів, 2001. С. 406–415.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 342 с.
3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. Львів: ПАІС, 2005. 264 с.
4. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 332 с.
5. Бондарко А. В. К проблеме интенциональности в грамматике. Вопросы языкознания. 1994. № 2. С. 29–42.
6. Заболотська О. Типологія комунікативних інтенцій. Науковий вісник ХДУ. Серія Лінгвістика. 2015. № 22. С. 172–179.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
8. Киселева Л. Я. Вопросы теории речевого воздействия. М.: Наука, 1980. 280 с.
9. Кобрин Н. А. Понятийные категории и их реализация в языке. Понятийные категории и их языковая реализация: Межвуз. сб. науч. тр. Л.: Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1989. С. 40–50.
10. Лапшова О. А. Психологическое содержание текста и его оценивание. Психология высших когнитивных процессов. Антология. Серия: Труды института психологии РАН / под ред. Т. Н. Ушаковой, Н. И. Чуприковой. М.: Институт Психологии РАН, 2004. 304 с.
11. Москальская О. И. Грамматика текста. Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2014. № 1. С. 55–59.
12. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения. К.: Вища школа, 1986. 116 с.
13. Олійник А. Д. Етапи комунікативного акту як категорії прагмалінгвістики. Мат-ли VI міжнар. наук.-практ. конф. «Основні проблеми сучасної науки». Т. 19. Фил. Науки. София: Бел ГРАД-БГ ООД, 2010. С. 37–40.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – К., 2006. 716 с.
15. Сьорль Дж. Р. Классификация иллюкутивных актов. Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс, 1986. Вып. XVII. С. 170–194.
16. Стернин И. А. Практическая риторика. М.: Академия, 2003. 272 с.
17. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М.: Русский язык, 2002. 216 с.
18. Шабат-Савка С. Т. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій. К.: Київський університет, 2011. Вип. 5. С. 451–457.
19. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції: типові вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові. Українська мова. 2013. № 1. С. 105–113.

REFERENCES

1. Bahtin M. M. Vislovluvannya yak odynitsa movlennevoogo spilkuvannya [Expression as a unit of speech communication]. Anthology of the world literary-critical thought of the twentieth century. Lviv, 2001. P. 406–415.
2. Batsevich F. S. Osnovi komunikativnoi ligvistiki [Basis of communicative linguistics]. K., 2004. 342 p.
3. Batsevich F. S. Lingvistichna genologiya: problemy i perspektivy [Linguistic genology: problems and prospects]. Lviv: PAIS, 2005. 264 p.
4. Bezugla L. R. Verbalizatsiya implitsitnih smisliv u nimetskomovnomu dialogichnomu diskursi [Verbalization of implicit meanings in the German-language dialogic discourse: monograph]. Kharkiv: KHNU im. V. N. Karazina, 2007. 332 p.
5. Bondarko A. V. K probleme intentsionalnosti v grammatike [The problem of intentionality in grammar]. Voprosi yazikoznaniya. № 2. P. 29–42.
6. Zabolotska O. Tipologiya komunikativnih intencii [Typology of communicative intentions]. Naukoviy visnik KHDU. Seriya Lingvistika. № 22. 2015. P. 172–179.

7. Zagnitko A. P. Teoretichna gramatika angliiskoi movi Sintaksis [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax: monograph]. Donetsk: DonNU, 2001. P. 662.
8. Kiseliova L. A. Voprosi teorii rechevogo vozdeistviya [Questions of the theory of speech influence]. M.: Nauka, 1980. P. 280. [In Russian].
9. Kobrina N. A. Ponyatiinие kategorii i ih realizatsiy v tekste [Conceptual categories and their implementation in language]. Conceptual categories and their linguistic realization. Mezhvuz. sb. nauch. tr. L.: Izdatelstvo LGPI im. A. I. Gertsena, 1989. P. 40–50. [In Russian].
10. Lapshova O. A. Psihologicheskoe sodержanie teksta i ego otsenivanie [Psychological content of the text and its evaluation]. Psychology of higher cognitive processes. Anthology. Seriya: Trudi institute psihologii RAN, 2004. P. 236–249. [In Russian].
11. Moskalskaya A. I. Grammatika teksta [Grammar of the text]. Naukovii visnik DDPU imeni I. Franka. Seriya Filologichni nauki. Movoznavstvo. 2014. № 1. P. 55–59.
12. Pocheptsov O. G. Osnovi pragmatichnogo opisaniya predlozheniya [The basis of the pragmatic description of the sentence]. K.: Vishcha shkola, 1986. P. 116.
13. Oliynik A. D. Etapi komukativnogo aktu yak kategorii pragmalingvistiki [Stages of a communicative act as a category of pragmatic linguistics]. Mat-li VI miznar. nauk.-prakt. konf. “Osnovni problem suchasnoinauki”. T. 19. Phil. Nauku. Sopiya: BelGRAD-BGГ OOD, 2010. P. 37–40.
14. Selivanova O. O. Suchasna ligvistika: terminologichna enciklopediya [Modern linguistics: the terminology encyclopedia]. Poltava: Dovkilya. K., 2006. P. 716.
15. Syorl Dg. R. Klassificatsiya illokutivnih aktov [Classification of illocutionary acts]. New in foreign linguistics. M.: Progress, 1986. Issue. XVII. P. 170–194.
16. Sternin I. A. Prakticheskaya grammatika [Practical rhetoric]. M.: Academia, 2003. P. 272.
17. Formanovskaya N. I. Rechevoe obshenie: komunikativno-pragmaticheskii podhod [Speech communication: a communicative-pragmatic approach]. M.: Russkiy yazik, 2002. P. 216. [In Russian].
18. Shabat-Savka S. T. Diskurs yak elevantniy sposib vtillennya komunikativnih intencii [Discourse as an Appropriate Way to Implement Communicative Intents]. K.: Kiev University, 2011. Vyp. 5. P. 451–457.
19. Shabat-Savka S. T. Kategoriya komunikativnoi intencii: tipovi vuyavy ta sintaksichna realizatsia v suchasniy ukrain-skiy movi [Category of communicative intention: typical manifestations and syntactic realization in the modern Ukrainian language]. Ukrainian language. 2013. № 1. P. 105–113.